

BERTHA ZOLTÁN
Ady Endre korszerűsége

Ady Endre költészetének géniusza átragyog a teljes huszadik századon – de immár a jövőendő huszonegyediket is éles fényvel világítja be. Ez azonban egyáltalán nem tekinthető magától értetődőnek, ha mégoly közhelyszereinek tetszik is. Hiszen a későromantikus vétezésű vátezési, prófétiás hangzásvilág megszólító ereje mára kétségkívül megfogyatkozott, hatástörténeti értelemben a régi klasszikusoknak kijáró tiszteleten túli poétikai kapcsolódásmódokat viszonylag kevésbé ösztönöz. Az Ady-hang különleges (irodalom)históriai egyszerűségének és folytathatatlanságának felismerése egyébként Erdélyben is korán megfogalmazódott. Az „ötvenéves”, majd a tíz éve halott Adyról szólva (1927-ben és 1929-ben) Kuncz Aladár egy korszellem megtestesülésének nevezi a költőt, akinek zsenijén keresztül játszott a kor a maga „komor és zord melódiáját”, „halálszimfóniáját”; s leszögezi, hogy a márványos, „éteri tisztultságba” – sőt a „mesebeliségbe” – távolodott és zárkózott Ady Endre: „a múlté”. Mert „a múlté az a világ, az a sok rettenetes szenvedés is, amelyet ez a szörnyű látomású vátesz megjósolt.” Az apokaliptikus pusztulás utáni életkezdés, a kiküzdendő új életöröm történelmi vágyának és reménységének az érzülete fűti Kuncz Aladár szavait, miképpen Dsida Jenőéit is, aki (szintén 1927-ben, a fél-évszázados születési jubileum alkalmából) ugyancsak azt taglalja, hogy „sötét magyar homloka körül babérkoszorúval, a nagy lelkek gloriolájával” Ady „belépett a klasszikusok mozdulatlan”, noha „lelkeket mozgató glédájába”, s hogy így – a mást kívánó korizlésnek engedve – senki többé nem írhat az ő hangján. „Örök magyar emberi új lírája a mai ember szemében már csak a múlt forradalmát jelenti” – még ha Erdély Trianon utáni lírájából „bár tompán és messziről zöngve, de mindenhol kiérezhető az Ady-intonálás”. Ady úgynevezhető „kanonizációja” tehát ekkorra megtörtént, nem kis részben a Dsida által is méltatott *Magyar fa sorsa* című könyvnek – Makkai Sándor nagyszerű 1927-es értelmezésének és értékelésének – köszönhetően. Költészetének bizonyos eltávolító „archiválása” éppen nem jelentette egyúttal világteremtő eredetiségének, univerzális látókörének, gyökeresen magyar és szférikus egyetemes szellemi-művészi teljességvárázásának és igazságérvényének a megkérdőjelezését. Verseinek összességét „Ady-Bibliaként” olvasó közvetlen utókora erőt és erkölcsi-szemléleti biztonságot merített belőle évtizedeken keresztül – a tragikus magyar szétszórásban is.

S ha napjaink társadalmi értékválságának közegében, a posztmodern értékrelativizmus jegyében és nevében s a jellegzetesen nemzeti sorskérdések iránti fogékonyság apályának időszakájában olykor már nemcsak az adys tónusok, hanem a látásmód távlatainak az érvénytartalmai is elavultaknak minősülhetnek – akkor mégis mi adhat jelzést e kolosszális líramű idők fölött állóságáról, mindig revelációszerű aktualitásáról: a fény sugárzó fűrosz iránymutatásának feltétlen tisztaságáról és eligazító állandóságáról?

Egyrészt talán e versvilág hallatlan esztétikai és poétikai összetettsége, amelyben bármikor előtérbe kerülhetnek korábban alábecsült sajátosságok, kielemezésre és újraértelmezésre váró tényezők; bizonyos legújabb irodalomelméleti szempontok szerint például a látomásos, hallucinatív szimbólumformákat megrétegző gondolati-retorikai többszólamúság, jelentéssokszorozódás elemei és alakzatai. Másrészt a modernség egész korszakát bevezető, korokon átnyúló alaphangulatokat és életérzéseket sugalló döntő felismerések biztosíthatnak máig és tovább ható közlésképességet ennek a beszédmódnak: azok a „minden Egész eltörtött” típusú megnyilatkozásokban rejlő feszültségek, amelyek a végletes és végzetes fragmentáltság emberiség-történeti dimenziójába nyilallanak és világítanak be, s amelyek a létezés lebírhatalan változásairól (és változékonyságáról) hoznak hírt. Mert Ady éppen nem kerüli meg az emberi egzisztencia fundamentális ellentmondásosságát, lételméleti és antropológiai problematikusságát, a véges és a végtelen, a test és a lélek, a természet és a természetfölötti horizontjain kifeszülő ellentéteit és feloldhatatlan kettősségeit (sőt „ellentett indulatok egész kis kozmoszát hordja magában” /Németh László/). Eruptív, drámai ajzottságban csatázik, birkózik szerelem és mindenség, egyén és közösség, az Én és a Másik, élet és halál, ember és Isten egzisztenciális adottságaival és sorszerű készletéseivel, nekigyürközve s így samanisztikus médiumává is válva a megoldhatatlanságban való megoldáskeresésnek, a világtalánynak, a teremtésrejtélynek, a „Mindentitkoknak”. Költői univerzuma – a ciklikusan szervezett jelképi és fogalmi rendszerekben forgó, a létezés egészét a tudatalatti tárnáktól a globális földi történelmen és kulturális emlékezeten át az eszkatologikus perspektívákig hiánytalanul átfogó világteljeség – mintha a teremtett kozmikus univerzum analogonja volna: részjelentések törvényszerű összességéből kibontakozó, végtelen árnyalatosságában mozgósított, szellem alkotta mindenség. („Én nem bűvésznék, de mindennek jöttem”). És nem utolsósorban ez a mitologikus és filozofikus teljességigényt egységbe olvasztó archaikus bölcséleti mélység az, ami szüntelenül elevenné tudja újítani ezt a líravilágot. Csak úgy árad be-

lőle a metafizika – ahogyan Vatai László is annyiszor hangsúlyozza *Az Isten szörnyetege* című nagyszerű monográfiájában. Mert Ady az örök művészet és költészet nyelvén, állandó szakrális hangoltsággal folyvást a legvégső létkérdések, őstények és ősigazságok felfogása, megragadása, kimondása felé tört. A lehető legszemélyesebb, legszubjektívebb átéltséggel, a legdrámaibb önfeltárással és öntanúsítással közvetíteni, fejezni ki a legáltalánosabb emberfölötti létfilozófiai lényegvalóságokat: páratlan kísérlet ez a lelki univerzumnak a világmindenséggel egylényegűvé, homológ formátumúvá tágitására, abszolút expanziójára. Szembesülni minden lehetetlenséggel, megvívni minden töredékességgel, hiánnyal és relatívummal, átérezni a végesség és viszonylagosság meghaladhatatlan létszerkezeti kínját, megmerítkezni minden létparadoxonban, s közben mégis sejteni és tudni a végokok transzcendens abszolútumát és rejtelmes primátusát. „Mert szörnyüség, lehetetlen, / Hogy senkié vagy emberé / Az Élet, az Élet, az Élet.”

A legbonyolultabb, legszövevényesebb látomásos és szimbolikus, álomi és szürreális, extatikus és szecessziós képzetek rengetegének ősiségét és modernségét köti össze Ady a kijelentéstétel archaikus elementaritásával. Könyvtárnyi szakirodalom boncolgatja, hogy az érzékek összeségét felbolydító vizuális, akusztikus és egyéb lírai hatásformák mélyén, a szimultán verselés beláthatatlan összetettségén (az ősmagyar tagoló ritmus- és dallammenetet az antik lendülettel és a nyugatos hajlékonysággal egyeztető komplex metrikai rendszereken) keresztül milyen szinte már versen, lírán, költészetten túli (mert a versformai jegyeket észrevétlenné finomító) sugallatképződés zajlik; hogy a mondatlakok hangsúlyos, nyomatékos, rendszerint ereszkedő hanglejtésű, kijelentéses karaktere miképpen sugároz úgyszólván mágikus, biblikus energiákat. Mert a mondandó közepébe vágó versindítás, a körülíró, képfejllesztő vagy képkifejtő ismétlésesség, a párhuzamosságokra épülő emfázisfokozódás, a tőszavassá sűrített, ekképpen mindenki számára érthető és mindenkire nézve egzisztenciális jelentőségű, létérdekű, szakrális atmoszférájú igazságközlés: voltaképpen az igei kijelentésmód nyelviségéhez és nyelventúliségéhez hasonul. A súlyosság borzongató misztériuma a világrend felülmúlhatatlan önközlésének és próféciájának delejező mítoszi varázsához közelít. „A sorsom: menni, menni, menni / S az álomom: az Isten”; „Lesz, mozog és elfogy az ember. / Itt egy nagy Valaki kormányoz. / Nem látni őt emberi szemmel, / De itt van és kormányoz” – lehet-e ezt ennél elemibben, egyszerűbben, egyszersmind megbabonázóbb hitelességgel mondani? Efféle és így talán valóban csak egyszer (ismételhetetlenül és utánozhatatlanul) volt mondható a magyar költészetben.

A megérző és megértő lényegtudás élményforrásai-
ból fakadó kijelentések, állítások, tézisek enciklopédikus bőségében derítik fel ember és világ egész lehetséges alapvonatkozás-rendszerét, a létezősszférák sorsmeghatározó érzéki és logikai viszonyait. A nagy témakörök összefüggésrendszere metafizikai őstörvényszerűségek leképeződésévé gazdagodik. Élet és halál együtt mérendőségében az egység és a különbözőség, az ellentét és az összetartozás, a paradox egymásból következés minden változata feltárulkozik („Lehet: Élet se volna, / Hahogyha nincs Halál, / Holott ott van mögöttük / Titokzatos Uruk, / Valami ős és vad, szörnyű / Szabálytalan Szabály”). Vonzás és taszítás, érzéki és szellemi, vágy és teljesülés megrétegződő és egybefonódó paradoxonözöne egy lírai (a vitalizmustól a halálmisztikáig feszülő és gomolygó) szerelemfilozófia demonstratív, felkavaró példatárává összegződik és lényegül. A szerelem mulandóságában is a végtelent ostromló, az időt legyőzni szándékozó, a szakadatlanul újraéledő lázas vágyakat és a beteljesülés halálos („víg halott”-i) vágytalanságát egyszerre és utólérhetetlenül hajszókergető személyiség a tusakodás minden stációját végigjárja – az „elfogyni az ölelésben” kívánalmától a „lelkeddel hálni” óhajáig, a „meg akarlak tartani”-féle eltávolító megőrzéskísérletől a „csókokban élő csóktalanok” reménytelen reménykedéséig, vagy az „add nekem a szemeidet” individuumhatárokat lebontó kívánságáig. De még a mámor, a tudatalászállás, az önkívület, a testhalál megannyi végletes és bonyodalmas jelenség-összefüggéseinek a beláthatatlan belátásáig is. És Ady Isten-élményében pedig – az ember-Isten-kapcsolat számtalan módozata révén – olyan vallásfilozófia boltozódik föl, amelyben a pszichikum érzelmi konvulziójától az egymásnak szükségképpen ellentmondó Isten-képzetek sokaságáig úgyszintén minden benefoglaltatik. Makkai Sándor a személyes bűnvallás és bűnbánat katartikus mélységeire irányította a figyelmet, Barta János a misztikus, magyar és egyetemes ősmisztikus Isten-látás rejtett pszicho-ontológiai dimenzióira, Németh László a „teológus Ady” értelmi-gondolati erőfeszítéseire és teljesítményére, Vatai László a keresztény egzisztenciális átvalóulás fájdalmas folyamataira. S csakugyan, minden regiszter valóságos és autentikus viszonymódokat szólaltat meg: a perlekedéstől az önátadásig, a hálaérettől a könyörgésig, a fohászos imádságtól a „hiszek hitetlenül” hitparadoxonáig, a közönyös Mindenható képétől a könyörületes, részvevő, Krisztus-arcú Úr megtalálásáig, el egészen a bölcséleti istenbizonyítékok logikai szofisztikájáig. Mert Ady lírai axiómái, gnómius tételmondatai és szentenciózus megfogalmazásai az emberi gondolkodástörténet során

felhalmozott végső kérdések és válaszlehetőségek drámai erejű sűrítvényei. A ráció határainak innesső és túlsó oldaláról származó megkísértései az ésszel felfoghatatlannak. Nemcsak a hangulatok: a tömör gondolatok nyelvi-eszmei katedrálisai is. Az, hogy „Te vagy ma a legvalóbb Nem-Vagy”, „létlentül is leglevőbb”, nem pusztán aforisztikus szójáték: hanem (minden egyéb háttérrel jelentéstartomány mellett) annak a hiparchológiai alapigazságnak is a pontos megfelelője, miszerint léttel, egzisztenciával a véges létező bír, a végső, abszolút valóságnak, a legfőbb valónak pedig érvényessége, fennállása, szubsztenciája van. Vagyis ami nincs, ami „létlent” egzisztenciálisan, az fennálló valóságában ösörök; igaz tehát, hogy úgy nincs, hogy más dimenzióban mégis van. „Nem látni őt emberi szemmel, / De itt van és kormányoz.” „Ős magyar névvel: az ős-Állat” – merthogy a régi magyar nyelvben az „állat” szó állapotot, állandóságot (azaz: fennállást) is jelölhetett. S hogy „Itt: van egy legnagyobb Valóság”: tisztán cseng össze akár Canterbury Szent Anselmus theodiceájával, istenérvével is, mely szerint Isten mint legnagyobb valóság az, aminél nagyobb sem az értelemben, sem a valóságban nem gondolható és nem létezhető. És ez a szubsztancia a létalapja az emberi szellemnek is: „Az Isten van valamiként: / Minden Gondolatnak alján.” Tehát nemcsak úgy az „alján”, hogy minden érzés, hangulat, feszengő lelki vágy, motoszkaló sejtés vagy spirituális ihletettségek mélyén, minden szellemi törekvés alapösztönzőjeként, alapmotívumaként – hanem magának a szellemi létformának a tényleges, teremtő ontológiai fundamentumaként is. És nem egy nagy valami (vagyis öntudatlan objektív törvényszerűség) kormányozza a világot, hanem: „Valaki” – „teremtő s tartó”, „nagy ész”-szel. A személyes Fönntaló, akinek alanyi szabadságában áll a világteremtő aktus is („Ő: a nagy-nagy Élet-folyóvíz”; „Ő: a folyásnak akarója, / Melynek forrása s vége nincsen”); a transzcendens abszolútum ekképpen kategoriálisan szubjektumszerű (vagyis szellem és nem tárgyi valóság) – miképpen például Hegel kifejtett tételeiben is. S metaforikus érzékletességében is mennyire lényeglátó transzcendencia és immanencia változékony összekapcsoltságának és másságának az ilyen kifejezése: „Az Isten a szivemben vagy, / Csak néha-néha el-kisétál”. Vagy az, amely – mintegy skolasztikus luciditással – leszögezi az örök múlt és emlékezet által örökkévalóvá rögzítését minden valahai egyszerinek és megismételhetetlennek, s hogy milyen a hajszálhullásig mindenre kiterjedő gondviselés: mindenre, ami az időben, megváltoztathatatlanul, végbement: „az a nagy Valaki akarja, / Hogy az eszéből ki ne essék / Emléke egy köd-multnak”; „Hajjunknak egy ősz, hulló szála / Följegyzett bú nála”.

S amilyen eleven az Isten-kérdés minden vetülete, épp olyan nyugtalanító az Ady-féle magyarságproblematika összes vonatkozása is. Megdöbbenően érvényes sorstörténelmi és karakterológiai látletelek sorakoznak a „magyar Ugar”-ról, a „magyar Messiások”-ról, akik „Ezerszer is meghalnak / S üdve nincs a keresztnek, / Mert semmit se tehettek, / Óh, semmit se tehettek”, a „hőkölés népe”-ről, amely „Vertnek született, nem verőnek. / Önerejét feledte mindig, / Sohse szegzett erőt erőnek”, s amely „Nem rúg vissza, csak búsan átkoz / S ki egyszer rugott a magyarba, / Szinte kedvet kap a rugáshoz”, s „ha néhányan nem kiáltoznánk, / Azt se tudná, hogy őt pofozzák”; az „utálatos, szerelmes náció”-ról, hogy „nekünk Mohács kell”, és hogy nincs szánandóbb a magyarnál, mert „ősi nép” („regéknek ősi népe”) és „jöttment”; arról, hogy „Most alszik a magyar a magyarban. / Minden nációnak van terve. / A magyar azt mondja, ha tönkrejut: / Így akartam”; hogy „a földnek bolondja, / Elhasznált, szegény magyarok”: „Rossz, drága fajta, ki felé / Kerekedtek mindig a latrok”, de „En-sírásunkat végigsírnunk / Hangosabb sírások / Nekünk soha meg nem engedték”; hogy „húsvétalan a magyarság”, s „Úgy elfogy a magyar, / Mintha nem lett volna”: „Hős fajom döglök, / Hiába harc, hiába fájdalom”; „Mert gyáva volt és szolga volt / S életét élni sohse merte, / A Sors, a sorsa, / Hajh, be megverte, be megverte”, így aztán „Elvész az ország, / Ha elfogytak az aszkéta szivek”: s „elveszünk, mert elvesztettük magunkat”. Kísérteties, torokszorító, vérlázító mai sorskérdés ez mind. Mint ahogy az a szükség, amely a „Hajlongni emerre, amarra: / Bús sorsot mértél, Uramisten, / A magyarra” állapotából, az „Önnön-valónktól félve félni / S elvegyülni törpe gyávakkal, / Halva élni: / Ezt adtad, Te, nekünk” nyomorúságából kiszakadva a magyar megmaradás, a magyar önállóság, az önálló történelmi magyar műhely megteremtésének távlata felé kell, hogy mozdítson. (Erre a forradalmas és függetlenségi, „kuruc-szabadságharcos” elszánásra – a „protestáló hit”-re és „küldetéses vétó”-ra – egyébként az érmelléki és a tágabb szülőföld is szinte predesztinálta Adyt; a „Hajdúszélen, Szabolcsban, Biharszélen, Beregben, Szatmárban, Ugocsaszélen, Szilágyszélen” élő, a „Tiszaháton”, a „Nyírben”, az „Érmelléken”, a „Berettyó-völgyben” meglátott magyarok lakta „tájék Magyarország dagasztó teknője”; „itt volt víg aratása a javított vallásnak, mert e nem demokrata országnak e tájékán született meg a világ legkülönösebb demokráciája”; „hiszen itt vannak, akik a Kálvin istenéből bölcs, külön, magyar Istent csináltak, errefelé nem koronáz Ugocsa, ezen a tájon verődött össze Esze Tamás kuruc hada. Ez itt a

magyar föld, az első foglalóké, magyar, tehát véres, szomorú, fáradt, sivár, de harcos, de szép, de elpusztíthatatlan” – ahogy Móricz Zsigmondot üdvözölve írta.) Kelet és Nyugat, ázsiai tunyaság és despotizmus, illetve nyugati anyagelvű versenygátlástalanság, eltorzult egyenlőség- és szabadságelvek, elvakult politikai és gazdasági erőszakfajták (embertelen kollektizmus és kíméletlen liberalizmus) közepette, kétféle hatalmi diktatúra ellenében válhatna küldetéses néppé a magyar: a harmadik út erkölcs- és társadalomfilozófiai eszmemodelljének a termé-
 mékeny kialakítójává –

Ady nyomán és Szabó Dezső, Németh László, Kodolányi János, Bibó István és mások szellemében. Mert Ady éppen ennek a hiányát keseregte. Hogy egyrészt a magyar „uralkodást magán nem tűr”, másrészt „szabadságra érdemetlen”; egyfelől Keletről elszakadt („Jöttünk, mert hitt a nyugati Vagyon”), de másfelől „erőnk nincs a küzdelemre”. Viszont különleges, sajátos értékke emelkedhet ez a gyakorlati erőtlenség (hogy ennél „tragikusabb és szebb sors nincs / Isten és emberek előtt”): „Más fajta nép roboghat tova, / De így szép, álmos, láncolt fajnál / Poétább faj nem élt soha.” A magyar

tragédia, hogy „nekünk senki sem örül”, hogy „Mi nagy szépségünknek / Sohase volt ismerője / És merője, / Mert a magyar mindig dőre. // Voltunk páriái / Nagy és pénzes oknak, / Gazdagoknak / S befogó hatalmasoknak.” Ehhez képest sürgető a magyar megmaradás és a magyar értékidentitás kiteljesítése: „Van-e célja és nagy akarata, / Hoz-e valamit, ami övé, / Ami magyar, ami igaz maga?” „Most pedig jöjj, jó magyarság, / Nomádságnak szabad élte, / Nyugat ellen Nyugatot hozz / S csörtesz új erőt a vérbe: / Sokáig nem tarthat ez a zavar.” S ez az eltorzítatlan keleti és nyugati értékminőségeket (szabadságot, egyenlőséget, testvériséget, „poétás” szellemiséget) egyeztető, új, vératömlesztő nagy kísérlet volt és még inkább lehetett volna: 1956 harmadikutas, nemzeti demokratikus forradalma

és szabadságharca. Vatai László tisztán vezette vissza Adyhoz a huszadik század legfénylőbb magyar dicsőségét: a „Jövendő fehérei” a „szörnyű, sátáni eszme ellen lázadtak a magyarság és az emberség nevében”; „a munkásság 1956-os magatartásában csodálatos szépen ragyogott fel az örök magyarság”. De ha a „Templomot” (a magyar önazonosság és összetartozás, a lelki és morális nemzetegység szentségét) mégse építjük föl: „népét Hadúr is szétszórja”, s „fölolvaszt a világ kohója”. „Tetveinktől ellepetten, elgyengülve várjuk, hogy

mit kezd velünk a más népek sorsa. Valamelyik nagy nép gyarmatbirtokába olvadunk be? Szomszédaink darabolnak fel, hogy egységüket védjék? Vagy egy internacionalista néptestvériségnek leszünk osztjájai? Mind egy /.../ elveszünk, mert elvesztettük magunkat” – fejezi be Ady (*A szétszóródás előtt*) citálásával 1933-as *Debreceni kátéját* Németh László. S az ő születésének nyolcvanadik évfordulójára írott versében (*Üdvösség vagy halál*) pedig Illyés Gyula (vagylagos képletében, szintén Ady kapcsán, s legalább esélyként) mégis-hitre és reményre buzdít: „Vagy fölépítjük mi is azt a Templomot, / vagy népét Hadúr is szétszórja”.

Érdekes, hogy Kányádi Sándor viszont azt vallja, hogy ez a templom tulajdonképpen már felépült: mert nem más az, mint a magyar költészet sok évszázados csarnoka. – Tanúsítva – amit Czine Mihály annyiszor idézett Adytól (*Vallomás a patriotizmusról* című cikkéből) –, hogy „a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára”.

Ady műve tehát igazító és igazoló energiaforrásunk. Abban az értelemben is, ahogyan képkepcsoló nyelvi mágiája velőtrázó ráébredésekre vezethet. Csoóri Sándor egyik esszéje beszéli el a felfedező Teller Ede emlékezését, hogy őt az Ady-szimbólumok és képzettársítások érzelmi-szellemi magasfeszültsége, többletenergija döbentette rá: „energiát nemcsak maghasadással lehet előállítani, hanem magfúzióval is!”

